

УДК 32:008

Szczepanik Piotr**TOŻSAMOŚĆ WYPĘDZONEGO A POWOJENNE
LOSY WYSIEDLONYCH NIEMCÓW****Щепанік П.****ІДЕНТИЧНІСТЬ ВИГНАНИХ І ПІСЛЯВОЄННА
ДОЛЯ ПЕРЕСЕЛЕНИХ НІМЦІВ**

Стаття стосується питання ідентичності переселених німців. Рішенням країн Великої Трійки мільйони німців було переселено. Усі, хто вижив, мусили звикати до нової реальності, в якій опинилися. Перша половина статті стосується теоретичних аспектів ідентичності, а також загальної інформації щодо переселення німців. Друга частина містить аналіз процесу формування ідентичності вигнаних, а також проблем, пов'язаних із нею.

Ключові слова: ідентичність, вигнання, суспільство, Федеративна Республіка Німеччина.

Щепанік П.**ИДЕНТИЧНОСТЬ ИЗГНАННЫХ И ПОСЛЕВОЕННЫЕ
СУДЬБЫ ПЕРЕСЕЛЕННЫХ НЕМЦЕВ**

Данная статья касается вопроса идентичности переселенных немцев. Решением стран Большой Тройки миллионы немцев были переселены. Все, кто выжил, должны были обустроиваться в новой реальности, в которой оказались. Первая половина статьи касается теоретических аспектов идентичности, а также общей информации относительно переселения немцев. Вторая часть содержит анализ процесса формирования идентичности изгнанных, а также проблем с ней связанных.

Ключевые слова: идентичность, изгнание, общество, Федеративная Республика Германия.

Szczepanik P.

THE IDENTITY OF BANISHED MAN AND THE AFTER-WAR DESTINY OF DISPLACED GERMANS

The article concerns the problem of identity of the displaced Germans. Decision on the displacement of millions Germans made the head of the Union of Soviet Socialist Republics, United States and United Kingdom during the meeting of the Big Three in... in... All of those Germans, who managed to survive had to cope with the new reality. The first part of the article is devoted to the theoretical background of identity and basic information about the resettlement of the German population. The second part is an analysis of the process of the identity formation of the displaced Germans and shows problems connected with it.

Key words: *identity, expulsion, society, the Federal Republic of Germany.*

Ujęcie teoretyczne tożsamości

Kluczowe z punktu widzenia niniejszego artykułu jest pojęcie tożsamości będącej przedmiotem badawczym wielu dyscyplin naukowych np.: historii, socjologii, politologii itp. Tożsamość pozwala przede wszystkim na zrozumienie i uporządkowanie zjawisk dotyczących jednostek i zbiorowości. Wskazuje na podobieństwa i różnice w definiowaniu siebie oraz innych. Tożsamość indywidualna i zbiorowa są ściśle ze sobą związane. To jednostki poprzez swoją współzależność tworzą bowiem społeczeństwo [1, s. 10].

Duży wpływ na ukształtowanie się tożsamości mają czynniki historyczne i kulturowe. Dzięki tym determinantom staje się możliwe zdefiniowanie samego siebie w społeczeństwie, jak również nakreślenie podziału «my» i «wy», co pozwala odróżnić daną zbiorowość od innych. Tożsamość można analizować w kilku aspektach są to m.in.:

– jednostkowy – jest to zbiór indywidualnych zachowań przypisany konkretnej jednostce;

– lokalny – dotyczy specyfiki danej grupy, która żyje na niewielkim terytorialnie obszarze;

– globalny – to korelacja jednostek i grup na poziomie ponadnarodowym;

– etniczny i narodowy – jest to zespół «cech charakterystycznych» dla danego narodu bądź grupy etnicznej [2, s. 12].

W przypadku wysiedlonych Niemców istotną rolę odgrywa tożsamość narodowa, która jest efektem wielopłaszczyznowego procesu narodotwórczego. Powstanie poczucia tożsamości narodowej jest wynikiem złożonego procesu narodotwórczego. Każde pokolenie buduje swoją tożsamość, na podstawie rzeczywistości w jakiej żyje. Jest to proces, którego wyraźna intensyfikacja następuje w trakcie ważnych wydarzeń dla danego narodu. Dla powstania tożsamości narodowej niezbędne są następujące przesłanki: wspólnota ludzi zdefiniowana przez język, strukturę demograficzną, zamieszkiwany obszar, specyficzne reguły w stosunkach etnicznych, i przede wszystkim (kluczowy z punktu widzenia niniejszego artykułu) wspólny zespół doświadczeń historyczno-kulturowych, świadczący o tożsamości danego narodu [3, s. 57].

Kilka słów o wysiedleniach ludności niemieckiej

Pierwsze decyzje w kontekście powojennych przesiedleń ludności zostały podjęte podczas obrad konferencji jałtańskiej (4-11 lutego 1945 r.). Liderzy państw koalicji antyhitlerowskiej zdawali sobie sprawę z faktu, że w nowym powojennym łańdźie niezbędne będzie utworzenie jednolitych etnicznie państw. Był to warunek niezbędny do uzyskania trwałego pokoju w Europie, która w przeciągu trzydziestu lat doświadczyła dwóch wojen na skalę światową. Do tematu wysiedleń powrócono podczas obrad konferencji poczdamskiej (17 lipca – 2 sierpnia 1945 r.). W dniu 31 lipca 1945 r. podjęto XIII uchwałę zatytułowaną «Zorganizowane przesiedlenie ludności Niemieckiej» [4]. W dokumencie zapisano:

«Trzy rządy (Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych Ameryki i Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich), rozważywszy sprawę pod każdym względem, uznają, że należy przeprowadzić przesiedlenie do Niemiec ludności niemieckiej lub jej części pozostającej w Polsce, Czechosłowacji i na Węgrzech. Zgodne są one co do tego, że wszelkie przesiedlenia powinny odbywać się w sposób zorganizowany i ludzki» [4].

Jednak, jak pokazała historia, rzeczywistość była nieco odmienna. Niemców gromadzono w obozach, gdzie powszechne było znęcanie się nad więźniami, a tragiczne warunki humanitarne dodatkowo pogarszały ich stan zdrowia. Brak sprawnego aparatu władzy państwowej powodował, że grabieże i rabunki stały na porządku dziennym. Sytuacja uległa poprawie dopiero po zakończeniu wojny [5, s. 27–28].

Wypędzeni w liczbach

Aby zrozumieć kwestię tożsamości niemieckich wypędzonych niezbędne jest wykazanie szacunkowych danych dotyczących przesiedlonej ludności. W początkowym etapie badań nad skalą wysiedleń prezentowane wyniki były bardzo rozbieżne. Problem stanowił brak dokładnych danych źródłowych oraz różne kryteria stosowane przez kolejne instytucje (Federalne Ministerstwo do spraw Wypędzonych, Federalny Urząd Statystyczny oraz Kościelne Biuro Poszukiwań) zajmujące się wyliczaniem strat związanych z transferem ludności.

Pierwsze wyniki zostały opublikowane przez Federalne Ministerstwo do spraw Wypędzonych, z których wynikało, iż przez wysiedlenia życie straciło około 1,6 mln ludzi. Dane te zostały obliczone na podstawie porównania wyników spisu ludności przed i po wojnie. Kolejna ekspertyza została przygotowana przez Federalny Urząd Statystyczny, który stosując podobne kryterium (w tym przypadku porównano dane dotyczące ludności z lat 1944-1945 z wynikami powojennymi) oszacował liczbę ofiar na około 1,5 mln [6, s. 16–17]. Dopiero badania lat siedemdziesiątych prowadzone przez Kościelne Biuro Poszukiwań pozwoliły właściwie oszacować liczbę osób, które zginęły w trakcie wysiedleń. W tym badaniu zostały uwzględnione szerokie kryteria dotyczące m.in.: rodzaju zgonu w ujęciu jednostkowym, miejsca zamieszkania przed przesiedleniem, relacji świadków. W efekcie wyliczono, że liczb ofiar to 0,473 mln [7]. Podobne rezultaty zostały zaprezentowane w ekspertyzie powstałej na zlecenie rządu Republiki Federalnej Niemiec w 1974 r. [6, s. 17–18].

Podstawy tożsamość niemieckiego wysiedleńca

Bezpośrednie walki II wojny światowej dopiero jesienią 1944 r. dotknęły rdzennych terytoriów III Rzeszy. Społeczeństwo niemieckie

najpóźniej doświadczyło okrucieństw wojenny a masowe migracje rodzimej ludności na trwałe odcisnęły swoje piętno. Czynniki te w znaczący sposób wpłynęły na wykreowanie tożsamości niemieckiego wysiedleńca.

Niemal od samego początku u podstaw tożsamości wypędzonych pojawiła się koncepcja «ofiary», która wiązała się z traumą opuszczania stron rodzinnych (*Heimat*). Jednak owej traumy nie wiązano z następstwami wojny, która została rozpetana przez hitlerowskie Niemcy. Ponadto naród niemiecki przez wieloletnią propagandę wychowywany był w duchu wyższości rasowej. W przesiedleńczym postrzeganiu przeszłości wyraźnie funkcjonowała pamięć o ucieczce przed Armią Czerwoną oraz przymusowych wysiedleniach. Wszystkim pozostałym kwestiom, które przyczyniły się do takiego stanu rzeczy, nie poświęcano aż tyle uwagi [8, s. 51–54].

W tożsamości niemieckich wpędzonych widać wyraźną sprzeczność. Z jednej strony na światło dzienne wyszedł ogrom niemieckich zbrodni dokonanych podczas wojny (jak państwo narodowe–socjalizmu cieszące się legitymizacją społeczną mogło dopuścić się tego rodzaju czynów?), z drugiej zaś mamy naród niemiecki, który też wiele wycierpiał. Ofiara kształtuje swoją tożsamość na podstawie własnego cierpienia, sprawca zaś, stara się wyraźnie oddzielić przeszłość od teraźniejszości. Dlatego tak trudno było odnaleźć wypędzonym swoje miejsce w tożsamości powojennych Niemiec [9, s 47–49].

Karta niemieckich wypędzonych ze stron ojczyznych

W dniu 5 sierpnia 1950 r. w Stuttgarcie organizacje przesiedleńców uchwaliły Kartę niemieckich wypędzonych ze stron ojczyznych. Już w pierwszym punkcie została zawarta deklaracja dotycząca rezygnacji z «zemsty i odwetu». Aby właściwie zrozumieć te słowa należy odnieść je do «sprawców» niemieckiego wypędzenia. Poprzez kolejne zapisy starano się wysiedlenia podnieść do międzynarodowego problemu:

«Narody świata winny poczuwać się do współodpowiedzialności za wypędzonych ze stron rodzinnych, jako tych, których niedola tego czasu dotknęła najbardziej» [10].

Taka interpretacja pozwoliła niemieckim wypędzonym do swojej tożsamości włączyć aspekt misji. Zapoznając się z pozostałą treścią Karty, nietrudno jest zauważyć, iż zřęcznie został pominięty aspekt winy za rozpoczęcie międzynarodowego konfliktu. Ponadto wszystkie ofiary II wojny światowej oraz następstw z nią związanych ujmowane są kolektywnie [8, s. 57–60].

W Karcie pojawia się odwołanie do Boga w kontekście prawa do stron ojczystych:

«Ludzie, którzy nie posiadają stron ojczystych są na tym świecie ludźmi bezdomnymi. Bóg wyznaczył ludziom ich strony ojczyste. Wyrwanie człowieka pod przymusem z jego stron rodzinnych, oznacza jego duchowe unicestwienie» [10].

Ujęcie problemu w taki a nie inny sposób pozwalało na swego rodzaju legitymizację działań podejmowanych przez wysiedlonych.

Wysiedleni w społeczeństwie niemieckim

O tyle ile tożsamość wypędzonego wśród wypędzonych była czymś normalnym, to sytuacja stawała się problematyczna w kontaktach z «niewypędzonymi». W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, wysiedleni napotykali na liczne problemy z akceptacją. Ową sytuację uzasadniano problemami natury ekonomicznej, społecznej i politycznej. Niemcy przybywający do stref okupacyjnych najczęściej nie posiadali żadnego większego dobytku. Miejscowi wobec swoich rodaków ze wschodu długo pozostawali nieufni. Innym problemem była działalność polityczna organizacji zrzeszających przesiedlonych, która nie cieszyła się popularnością wśród pozostałej części społeczeństwa. Należy też dodać, że jeden naród niemiecki doświadczył dwa różne oblicza wojny. Zachodnia część Niemiec musiała przetrwać liczne bombardowania prowadzone przez wojska alianckie. Natomiast Niemcy przybywający ze wschodu zostali naznaczeni piętnem wypędzenia [8, s. 55–56].

Aspekt wypędzeń był różnie postrzegany w dwóch państwach niemieckich. W przypadku Niemieckiej Republiki Demokratycznej (NRD) kwestia wysiedleń została niemal zupełnie wyłączona z publicznej i społecznej debaty. Odmiennie prezentowała się sytuacja w

Republice Federalnej Niemiec (RFN). Od samego początku widać tutaj rozbieżność w zależności od kierunku polityki władz. W stosunku do państw wschodnich mocniej akcentowano aspekt «ofiary». W kinematografii rozwijał się nurt filmów *Heimatfilme* [11], m.in. dzięki tym produkcjom przybyli ze wschodu Niemcy mieli możliwość kultywowania swojej tożsamości [12, s. 486–487].

W przypadku stosunków dyplomatycznych z państwami zachodnimi, niemiecka polityka położyła nacisk na tabuizację problematyki wysiedleń. Wynikało to z faktu, iż rządy tych państw postrzegały wysiedlenia jako następstwa wojny i gwarant trwałego pokoju w Europie. Ponadto, władze RFN założyły, że, że wysiedleni ulegną asymilacji i upodobnią się do miejscowych Niemców. W efekcie doprowadziło to do sytuacji, w której pokolenie Niemców lat siedemdziesiątych było zobojętniałe na problemy niemieckich wypędzonych, którzy przez cały ten czas byli niejako zmuszani do milczenia [12, s. 489–491].

Podsumowanie

Tożsamość jest istotnym elementem wpływającym na tworzenie się grup, zbiorowości i narodów. Każde doświadczenie bądź wydarzenie wpływa na jej kształtowanie. Wysiedleni Niemcy od samego początku poszukiwali swojej tożsamości. Jednak był to złożony i trudny proces. Często spotykali się z brakiem zrozumienia zarówno ze strony władz RFN, państw zagranicznych oraz własnych rodaków, którzy nie byli «napiętnowani wypędzeniami».

Nierzadko wysiedleni poszukiwali swojej tożsamości w cierpieniu, którego doświadczyli, w organizacjach, które tworzyli, bądź w filmach, które ich dotyczyły. Przez wiele lat byli niejako nakłaniani do milczenia o swoich problemach, postrzegani byli przez pryzmat rewizjonistycznych haseł wypowiedzianych przez ich liderów. Obecnie wydaje się jednak, że po ćwierćwieczu od przemian ustrojowych w Europie sytuacja ta się poprawia.

Bibliografia:

1. Szwed R. Wprowadzenie: warianty tożsamości, w: *Odmiany tożsamości*, red. D. Wilk. – Lublin, 2010.
2. Kukułka J. Pojmowanie i istota tożsamości narodowej pod koniec XX wieku, w: *Nowa tożsamość Niemiec i Rosji w stosunkach międzynarodowych*, red. S. Bieleń, W. M. Góralski. – Warszawa, 1999.

3. Wierzbicki A. Rosja. Etniczność i polityka. – Tom 5. – Warszawa, 2011.
4. [http://stosunki-miedzynarodowe.pl/index.php?option=com_content&view=article &id=843:konferencja-w-poczdamie-uczestnicy-przebieg-po-
stanowienia&catid=76: historia-&Itemid=106](http://stosunki-miedzynarodowe.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=843:konferencja-w-poczdamie-uczestnicy-przebieg-po-
stanowienia&catid=76:historia-&Itemid=106)(dostęp 14.01.2014 r.).
5. Piskorski J. M. Polacy i Niemcy, Czy przeszłość musi być przeszkodą?, Wydawnictwo Poznańskie. – Poznań, 2004.
6. Harr I. Straty związane z wypędzeniami. – Berlin, 2007.
7. http://www.kirchlicher-suchdienst.de/frame_set.php?URL=pl//30pwir_a.php (dostęp 15.01.2014 r.).
8. Mazur Z. Centrum przeciwko Wypędzeniom (1999-2005), Instytut Zachodni. – Poznań, 2006.
9. Wolff-Powęska A. Polacy – Niemcy kultura polityczna kultura plamiec, Wydawnictwo Naukowe INPiD UAM. – Poznań, 2008.
10. <http://www.bund-der-vertriebenen.de/derbdv/charta-po.php3>(dostęp 15.01.2014 r.).
11. Heimatfilme – nurt «filmów ojczyźnianych» w Republice Federalnej Niemiec skupiający się na tematyce wysiedleń. W latach pięćdziesiątych stanowiły one niemal 20% wszystkich niemieckich produkcji kinematograficznych. Typowi bohaterzy filmów, to Niemcy ze wschodu uciekający przez nacierającą Armią Czerwoną, którzy po osiedleniu się w strefach zachodnich budowali swoją nową przyszłość. Filmy tego nurtu proces utraty ziem na wschodzie, przedstawiały w sposób sentymentalny.
12. Douglas R. M. Wypędzeni, Powojenne losy Niemców, Wydawnictwo RM. – Warszawa, 2003.